

DŮVODY REALIZACE A FORMY TERORISMU

Ing. Pavel FOLTIN, Ph.D.

Ing. David ŘEHÁK

Anotace:

Příspěvek se zabývá vybranými prvky procesu realizace teroristických akcí se zaměřením na jejich klasifikaci, popis a vymezení stěžejních terminologických pojmů. V první části jsou vytyčeny základní nosné prvky procesu realizace teroristických akcí a jsou stanoveny vztahy a závislosti mezi nimi. Následuje členění a charakteristika jednotlivých typů terorismu, a to ve vztahu k důvodům realizace teroristických akcí. V závěrečné části příspěvku je provedena ucelená klasifikace forem terorismu se zaměřením na letální a neletální účinky.

***

Úvod

Terorismus představuje v současné době jednu z nejaktuálnějších forem globálních hrozeb, proto jej lze právem považovat za fenomén přelomu tisíciletí. Vystupuje stále více do popředí oproti klasickým válečným konfliktům. Exponenciální nárůst jeho hrozby je stále aktuálnější, neboť rozšiřující se globálnost tohoto nebezpečí potvrzuje skutečnost, že podstatná část světa již byla zasažena nebo je ohrožena terorismem, především politického a náboženského charakteru.

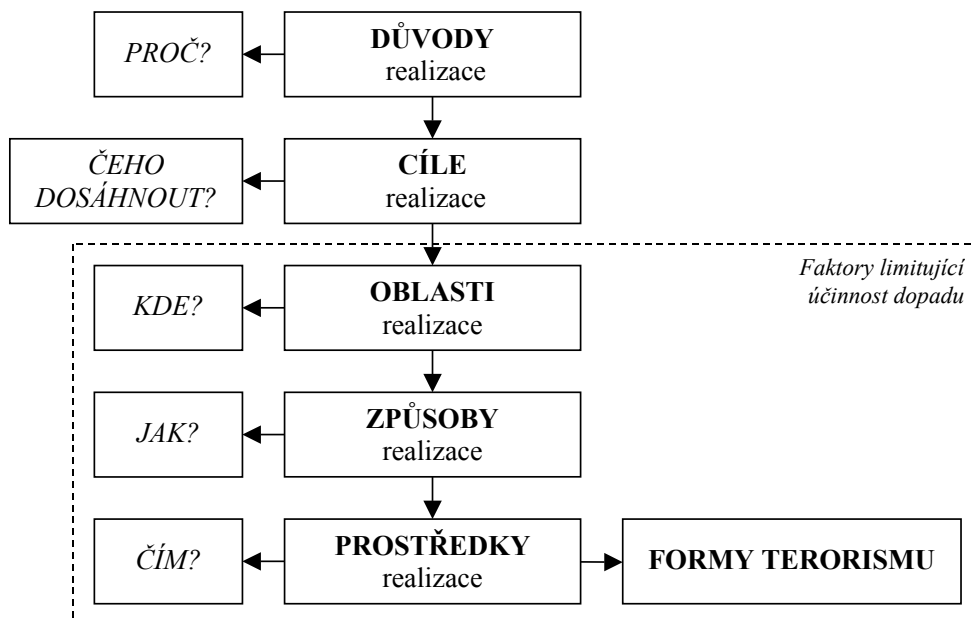
Dalším závažným důsledkem této skutečnosti je stále náročnější prevence terorismu, neboť její účinnost snižuje neustálý nárůst nových forem terorismu. Jedná se např. o tzv. unarmed terrorism, představující zneužívání prostředků a systémů každodenního života v podobě potencionální zbraně.

Proces realizace teroristických akcí

Nejen současné, ale i historické materiály dokládají, že terorismus je vždy prováděn za konkrétními účely, které lze označit také jako důvody jejich realizace. Z počátku byly teroristické akce motivovány spíše ideologicky. Postupem času však tento typ motivace ustoupil do pozadí a jeho pozici si začal postupně upevňovat terorismus nábožen-

ský a nacionalistický. Důsledkem tohoto vývoje je následná změna teroristických cílů, metod a prostředků.

V závislosti na důvodech realizace terorismu pak docházelo ke stanovení konkrétních cílů a navazujícímu vymezení potřebné účinnosti dopadu, která je limitována třemi relevantními faktory. Jedná se o oblasti, způsoby a prostředky realizace. Uvedené faktory jsou tzv. „těžištěm“ plánování teroristické akce. Při dosažení jejich optimální kombinace následky realizovaného útoku dosahují vyšší úrovně smrtících a ničivých dopadů. Proces realizace teroristické akce schematicky vyjadřuje obrázek č. 1.

Obr 1: Schéma procesu realizace teroristických akcí

Primárním prvkem potřebným k vedení účinného boje s terorismem je znalost důvodů realizace teroristických akcí. Současně nejvýznamnějším faktorem limitujícím zmiňovanou účinnost dopadu terorismu jsou právě prostředky neboli formy realizace. Možnosti, kterými mohou ovlivnit účinnost dosažení požadovaného cíle jsou mnohonásobně větší, než-li u zbývajících dvou faktorů. Z tohoto důvodu je uvedeným prvkům procesu realizace věnována následující část příspěvku. Pozornost je především zaměřena na oblast terminologie, s důrazem položeným na přesné vymezení jednotlivých pojmů.

Důvody realizace teroristických akcí

K teroristickým akcím dochází z řady různých podnětů. Někdy na sebe teroristické organizace chtějí upozornit a hrdě se ke svým útokům hlásí. Jindy ve snaze o mini-

malizaci rizika volí strategii anonymity. Relevantním faktorem ovlivňujícím nejen toto chování, ale celý proces stanovování specifických cílů teroristických akcí, jsou příčiny neboli důvody realizace terorismu. Jedná se o poměrně členitou skupinu zahrnující politické, náboženské, kriminální a psychotické důvody, na jejichž základě je možno klasifikovat jednotlivé níže uvedené typy terorismu.

Za první typ je možné uvést tzv. **politický terorismus**, který lze dále podle rozhodujícího motivu – hlavní ideologie, členit na separatistický (etnicko-nacionální) a revoluční terorismus. Hlavním důvodem realizace separatistického terorismu je snaha teroristických skupin o získání vlastního státu nebo alespoň autonomie. Tyto skupiny se zpravidla odvolávají na „historicky vzniklé odlišnosti“ daného etnika a bojují proti útlaku vůdčího národa všemi dostupnými prostředky. V oblastech zasažených tímto terorem pak může vzniknout nestabilní politická situace a dojít až ke kolapsu hospodářství. Výsledkem zpravidla bývají i mohutné vlny uprchlíků, které následně hledají azyl v okolních státech, jak tomu bylo např. u bývalé republiky Jugoslávie. Své problémy však nezřídka přinášejí i do hostitelských zemí, odkud mohou materiálně podporovat národně-osvobozenecký boj svého etnika. I v Evropě pak dochází k teroristickým útokům na objekty „utlačovatelského“ státu, k únosům jeho představitelů apod.

Za další problém je možné považovat krvavé vyřizování účtů mezi jednotlivými angažovanými frakcemi. V Evropské unii takto působí např. Baskické separatistické hnutí (ETA), která usiluje o nezávislost Baskicka. Ve východní Evropě zase vzrůstá albánský separatismus. Jiným případem je složitá problematika Kurdů a jejich pokusů o nezávislý Kurdistan. [1]

V případě revolučního terorismu, který bývá také označován jako protistátní, je hlavní příčinou nespokojenost se stávajícím politickým režimem. Hlavním cílem realizace teroristických aktů je jeho svržení a nastolení nové vlády či úplný rozklad státu. Terčem útoků se pak stávají různé státní instituce, vládní představitelé, lidé spolupracující s režimem apod. Činnost teroristických skupin je velmi podobná partyzánské válce a někdy mezi nimi není činěn rozdíl.

Druhým typem je tzv. **náboženský terorismus**, který je možné podle původních příčin jeho realizace klasifikovat na náboženský extremismus a eschatologický terorismus. V případě náboženského extremismu teroristické skupiny zpravidla vedou válku za vyhlášení „svatého božího státu“, který by byl založen na „božím“ pořádku, v souladu s jejich náboženstvím. V případě nejrozšířenějšího islámského extremismu je jejich hněv namířen nejen proti „zlému“ Západu, ale i proti domácím světským vládám. Sami sebe často považují za „boží bojovníky“, kteří vedou „svatou válku“. Klíčovou roli v náboženském extremismu hrají náboženští vůdcové. Jejich ideologií je však náboženský fundamentalismus, ne náboženství jako takové. Příkladem výsledku obdobné snahy byl vytvořený náboženský emirát, vyhlášený v Afghánistánu hnutím Taliban. Prostřednictvím migrace těchto osob se náboženský fundamentalismus dostával (a dostává) i do evropských zemí. Fundamentalisté následně z těchto zemí finančně a logisticky podporují buňky islámských extrémistů po celém světě. [1]

Specifickou formou náboženského terorismu je eschatologický terorismus. Uchylují se k němu různé sekty zastávající názor, že současný svět je „zlý“, a proto musí být zničen. Jeho likvidace je nutná, aby mohl znovu povstat – tentokrát „očištěný“ od všeho zla. Tvrdí, že zničení současného světa povede k vytvoření světa „nového“, a to většinou jen pro „vyvolené“. Členové těchto teroristických organizací jsou příslušníky různých sekt, které chtějí svět „spasit“ jakýmkoli způsobem, např. i s použitím prostředků zbraní hromadného ničení. Jinou formou jejich činnosti bývá i zmanipulování svých příslušníků k masové sebevraždě. [1]

Třetím typem je tzv. **kriminální terorismus**. Jedná se zejména o různé skupiny provozující organizovaný zločin, kterým prvotně nejde o propagaci nějaké ideologie, ale hlavním cílem je prosté získávání finančních prostředků provozováním ilegálních aktivit, kterými jsou např. drogové kartely, obchodování se zbraněmi apod. Svoji činnost se snaží ponejvíce maskovat či prohlašovat za útoky extrémistických skupin.

Poslední skupinou je tzv. **psychotický terorismus**, kdy hlavním důvodem jeho realizace je uspokojení duševně nemocného člověka. Jeho aktérům stačí, pouze když jejich čin vyvolá pozornost a hrůzu, které jim zpětně přinášejí zvrácené potěšení a uspokojení. V tomto případě není násilí cestou k prosazení jakéhokoli požadavku, nýbrž cílem samým. [2]

Formy terorismu

Z dlouhodobého trendu realizace teroristických útoků došlo k celkovému snížení počtu útoků, avšak při současném nárůstu celkového počtu obětí. [3] Rovněž rozsah materiálních škod se podstatně zvýšil. Tento nárůst je nezdědkou spojován s nárůstem počtu využívaných forem, tj. použitých prostředků při vlastní realizaci teroristického činu. Pro snadnější klasifikaci jednotlivých používaných forem je možné provést jejich členění do dvou skupin:

- letální formy,
- neletální formy.

Letální formy terorismu

Letální formy terorismu představují využití základních prostředků realizace násilí, resp. donucovacích prostředků. Skupinu letálních forem terorismu je možné podrobněji rozčlenit na dvě podskupiny, lišící se použitými prostředky, a to na **konvenční terorismus** a **nekonvenční terorismus**. Do podskupiny konvenčních forem terorismu je možné zařadit teroristické útoky, resp. činy využívající:

- sečné a bodné zbraně,
- střelné zbraně,
- hořlavé látky,
- výbušné zbraně.

Použití těchto prostředků lze považovat za společný fenomén jednotlivých útoků, které se odehrály v průběhu 20. století. Tyto formy terorismu představovaly využití uvedených prostředků k šíření násilí a především strachu z násilí. Ke konci 20. století však docházelo ve větší míře k využívání především výbušných zbraní. (Nezřídka využívanou výbušninou, považovanou za téměř ideální prostředek teroristického útoku, je výbušnina české výroby Semtex. Pro zničení jednoho dopravního letounu zcela postačuje 200 g této výbušniny. V průběhu 80-tých let bylo tehdejší Československem vyvezeno více než 1 000 tun Semtexu do Libye a celkem 40 000 tun do Sýrie, Severní Koreje, Iránu a Iráku. [4])

Podskupinu letálních nekonvenčních forem představuje především zneužití jednotlivých typů zbraní hromadného ničení, v plné či částečné pozměněné podobě. Jako prvního představitele této podskupiny je možno uvést zneužití chemických zbraní. Riziko zneužití těchto zbraní je v současné době velmi vysoké. Jedná se o zbraně poměrně jednoduše vyrobitelné, z materiálů běžně dostupných na trhu. Zneužití mohou být především látky dráždivé, dusivé, obecně jedovaté, ale rovněž zpuchýřující, nervově paralytické či psychicky zneschopňující.

Za ilustrující příklad zneužití chemických zbraní je možné uvést útoky japonské náboženské skupiny Om Supreme Truth (Óm šinrikjó – Nejvyšší pravda Óm). První byl uskutečněn v červnu 1994 ve městě Matsumoto. Zemřelo při něm 7 osob a zraněno bylo více než 200 osob [5]. Druhý podstatně větší útok byl zrealizován 20. března 1995 v pěti stanicích tokijského metra. Bylo při něm zabito 12 osob a 5 500 osob bylo zraněno. Při obou útocích skupina použila chemickou bojovou látku sarin.

Reálnou hrozbu představuje rovněž zneužití zbraní založených na biologickém účinku. Jedná se především o [6]:

- **původce kategorie A:** pravé neštovice, antrax, mor, botulismus, tularémii, homoragické horečky;
- **původce kategorie B:** Q-horečka, brucelóza, vozhrivka, syndrom alfavirové encefalidity, salmonelózy, shigelózy;
- **původce kategorie C:** hemoragické horečky a tuberkulóza.

Za příklad použití biologické formy teroristického útoku z nedávné doby lze uvést rozesílání poštovních zásilek se spory antraxu na území USA, v období od října 2001 do konce roku. Celkem bylo zaznamenáno 750 antraxových dopisů, z nichž přibližně 550 bylo rozesláno skupinou Army of God (*Boží armáda*) klinikám, na kterých jsou prováděny potraty. U zbývajících 200 dopisů se nepodařilo vysledovat původce. Celkem zahynulo 5 osob a bylo zamořeno několik vládních a veřejných budov [7]. Rozsah tohoto útoku potvrzoval domněnky, že rozesílatelé antraxových dopisů museli disponovat velmi dobře vybavenou laboratoří.

Otázka zneužití jaderných zbraní jednotlivcem či skupinou je velmi diskutovanou již od 2. poloviny 70-tých let. Vzhledem k náročnosti výroby a udržování této zbraně se však nadále předpokládá, že teroristické skupiny touto zbraní dosud nedisponují. To však již nemusí platit pro státy podporující terorismus.

Od jaderných zbraní se technologicky odlišuje radiologická zbraň označovaná také jako tzv. špinavá jaderná bomba. Její podstata použití spočívá v rozptýlení radioaktivního materiálu na určitém území, prostřednictvím klasické výbušniny. Při tomto výbuchu nedochází k jaderné reakci. Tato forma nebyla dosud použita a představuje významné riziko forem teroristických útoků 21. století.

Poslední podskupinou letálních nekonvenčních forem terorismu jsou tzv. termické zbraně, které jsou založené na nových sofistikovaných technologiích. Tento druh zbraní je technologicky i finančně vysoce náročný a jeho výzkum, vývoj a udržování je z hlediska zabezpečení značně problematický i pro takové subjekty jakými jsou bohatší státy.

Neletální formy terorismu

Za zvláštní skupinu teroristických aktů je možné považovat útoky, při kterých jsou využívány moderní nástroje, resp. staré, avšak novým způsobem a v kombinaci s letálními prostředky. Tuto skupinu je rovněž možné označit jako moderní či sofistikovaný terorismus. Pro snadnější porozumění je vhodné tuto skupinu rozdělit do dvou podskupin, a to dle používaných forem (prostředků), které jsou při vlastním teroristickém aktu použity. První podskupinu představuje *terorismus realizovaný běžnými prostředky* (*unarmed terrorism*). Druhou podskupinu představuje *nekonvenční terorismus*.

První podskupina, která byla na základě používaných prostředků označena jako tzv. unarmed terrorism, představuje oblast teroristických aktivit, při kterých jsou prostředky každodenního života použity novým způsobem, a to jako zbraň či donucovací prostředek. Do této podskupiny je možno zařadit dopravní prostředky, tedy automobily, letouny, vlaky či lodě. Jak ukazuje historie, každý z těchto prostředků byl již použit. V případě automobilu, jakožto jednoho z nejběžnějších dopravních prostředků, se jedná o nejčastěji zneužívaný prostředek pro teroristickou činnost, a to především díky jeho jednoduchosti získání a cenové dostupnosti. Jeho použitím, v kombinaci s výbušninou v něm umístěnou, dochází k vytvoření lehce mobilního prostředku, jehož účinek je téměř shodný s řízenou střelou.

Z historického hlediska je použití automobilů možné považovat za standardní projev teroristického útoku. Příkladem z nedávné doby může být jeden z největších teroristických útoků prostřednictvím výbušniny umístěné ve vozidle, který se odehrál 7. srpna 1998 v Nairobi v Keni a ve stejný den v Dar es Salaam v Tanzánii. Při těchto útocích byly nákladní automobily s výbušninou umístěny poblíž ambasad USA. Celkem zemřelo 224 osob (213 v Keni a 11 v Tanzánii) a 4 500 osob bylo zraněno [8]. K útoku se přihlásila teroristická skupina al-Kajdá vedená Usámou bin Ládinem.

Použití dalšího dopravního prostředku jako nosiče výbušniny bylo provedeno 11. března 2004 ve Španělském Madridu, tedy přesně 30 měsíců po útocích z 11. září 2001 v New Yorku a ve Washingtonu. Deset bomb explodovalo ve čtyřech vlacích ve třech stanicích (Atocha, El Pozo, Santa Eugenia), další tři bomby neexplodovaly. Cílem útoku bylo usmrtit co největší počet osob. Mrtvých bylo přibližně 191 a ošetřeno muselo

být kolem 1500 osob [9]. Jednotlivé bomby byly odpáleny mobilními telefony, což opět představuje nový způsob použití civilní technologie pro účely teroristického útoku. K atentátům se nejdříve přihlásilo místní Baskické separatistické hnutí (ETA), následně se ovšem k zodpovědnosti přihlásila al-Kajdá. Útok představoval dosud největší projev terorismu na území Evropy. Jedno ze specifíků útoku pravděpodobně spočívalo i v kalkulaci ovlivnit výsledek nastávajících voleb výrazným zastrašením španělské a evropské veřejnosti. Madridské atentáty byly provedeny proti civilnímu obyvatelstvu, přičemž bylo využito vysoké míry koncentrace osob v osobních vlacích v ranní špičce.

Jednalo se o tzv. železniční terorismus, který se může projevovat kromě odpálení náloží ve vlacích, také v poškozování kolejí a ukládání náloží na koleje s cílem vykolejit vlak. Ve spojitosti s úmyslným poškozováním tratí lze uvést případ dalšího plánovaného útoku madridské buňky al-Kajdy na trať Sevilla–Madrid ze dne 3. dubna 2004. Nálož však byla včas odhalena, takže k očekávanému neštěstí nedošlo. Tato forma teroristického útoku bývá ovšem používána i v ostatních evropských zemích. Příkladem mohou být bombové útoky v nádražních budovách provedené francouzskou skupinou ATZ. Obdobným případem byly také atentáty italských neofašistů ze skupiny Nuclei Armati Rivoluzionari v Boloni v roce 1980, které si vyžádaly život 81 obětí. Rovněž obsazení vlaků s cílem získání rukojmí bylo použito ve druhé polovině sedmdesátých let jihomolučtími teroristy v Nizozemí [9]. V této souvislosti je možno uvést také českého železničního atentátníka Vladimíra Štěpánka, který byl odhalen koncem roku 2003.

Jako další příklad zneužití dopravních prostředků při teroristickém útoku lze uvést únosy civilních dopravních letounů, které byly použity 11. září 2001 v New Yorku a Washingtonu ve smyslu řízené střely s lidským naváděním na cíl. Celkové ztráty na lidských životech představovaly téměř 3 000 obětí. Za viníka je považována teroristická skupina al-Kajdá v čele s Usámou bin Ládinem.

Rovněž použití lodě jako prostředku k dopravení výbušniny na cíl bylo již realizováno. Jednalo se např. o sebevražedné útoky lodí naloženou výbušninou na přímořské pobřeží v Izraeli, za účelem zabít a zranit rekreantů na pláži a plavců ve vodě. Dalším příkladem byl útok z 29. října 2000 na americký křižník USS Cole v Jemenském přístavu Aden. Dva teroristé narazili s výbušninou do levoboku lodě a způsobily její vážné poškození. Při útoku zahynulo 6 příslušníků osádky lodě a 46 bylo zraněno.

Další podskupinou unarmed terorismu je zneužívání výpočetní techniky a internetu jako prostředku pro uskutečnění teroristického útoku. Tato podskupina je označována jako tzv. kyberterorismus. Obdobně jako klasický konvenční teroristický útok i kyberterorismus je předem plánovaná činnost, motivovaná zpravidla politicky či nábožensky a realizovaná spíše malými skupinami než vládními jednotkami. Jejím cílem je především ovlivnění veřejného mínění či politických elit. Tím se odlišuje např. od hackerství, jehož hlavním cílem je proniknout do počítačového systému a prokázat tak schopnosti hackera obejít zabezpečení daného systému či demonstrovat jeho nedostatky a chyby. Vzhledem k rychlému šíření komunikačních a výpočetních systémů po celém světě, představuje kyberterorismus jedno z velkých nebezpečí 21. století. Teroristickými skupinami je využíván ve stále rostoucí míře především kvůli jeho minimálním požadav-

kům na infrastrukturu, finanční prostředky a možnosti působit na dálku. V současnosti klasickými projevy kyberterorismu jsou především šíření počítačových virů, logických bomb, trojských koňů, červů, spyware a využívání systémových back-doors.

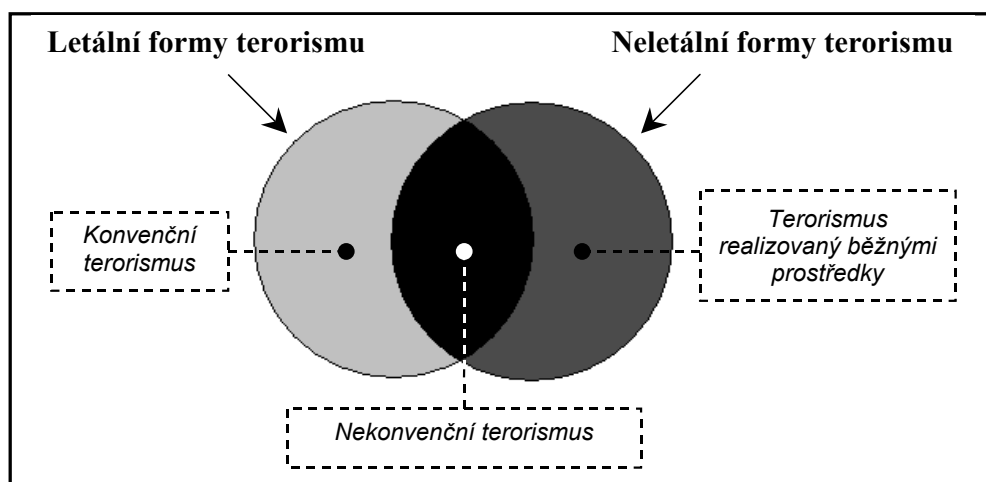
Poslední podskupinou unarmed terorismu je tzv. mediální terorismus, někdy také označovaný jako psychologický terorismus. Jedná se o plánované zneužívání hromadných sdělovacích prostředků a dalších psychologických prostředků v době míru, za účelem ovlivnění názorů, emocí, postojů a chování jednotlivců či cílových skupin populace tak, aby přímo nebo svými důsledky ohrožovaly bezpečnost a ústavní principy státu. Pro moderní vedení propagandy je typické zejména využití široké palety různých masových médií, např. plakátů, filmů, televizních programů, inzerátů, fotografických snímků, novinářských tiskových forem, ale také počítačové techniky [10].

Druhou významnou podskupinou patřící mezi neletální formy terorismu jsou obdobně jako u letálních forem nekonvenční zbraně. Do této skupiny je možné zařadit zbraně využívající principy:

- akustiky,
- optiky,
- elektromagnetického pulsu.

Hlavním efektem při jejich použití je vyřazení protivníka na určitou dobu z boje, a to bez přímého ohrožení života. Současně ovšem může dojít i k vyvolání psychického účinku. Vzhledem k tomu, že se jedná o zbraňové prostředky, které jsou neustále podrobovány vývoji, nejsou zatím příliš rozšířeny. Relevantním důvodem je také absence smrtícího či těžce zraňujícího efektu a vysoká finanční náročnost.

Vztah letálních a neletálních forem terorismu je graficky vyjádřen v obrázku č. 2.

Obr 2: Schéma vztahu letálních a neletálních forem terorismu

Závěr

Úspěch v souboji s teroristickými organizacemi je založen zejména na kvalitě práce tajných služeb a tzv. zpravodajské rozvědky. Účinnost všech preventivních opatření bude nejvyšší v momentě, kdy budou protiteroristické organizace a jednotky disponovat potřebnými informacemi včas. Tyto složky dnes spolupracují v celosvětovém měřítku, aby veškerá potenciální rizika byla podchycena hned v zárodku. Zde má svou úlohu i každý občan, který by si měl dobře všimnout věcí a dění kolem sebe. Odhalení teroristické akce v počátcích může předejít značným ztrátám, jak materiálním, tak především na lidských životech.

Autoři si nekladou za cíl na tomto místě vyčerpávajícím způsobem vymezit jednotlivé formy a způsoby realizace teroristických akcí. Pouze nastiňují hlavní rysy. Pro úplné terminologické uvedení je třeba spolupráce odborné veřejnosti a širší diskuze, kterou tímto autoři na emailové adrese terorismus@post.cz rádi uvítají.

Literatura

- [1] Tiscali [on-line]. PECHEROVÁ, P. Jakými novými typy terorismu je ohrožen současný svět? [cit. 17. 1. 2005]. Dostupné na WWW: http://www.tiscali.cz/news/news_center_020910.515093.html.
- [2] Bezpečnostní informační služba [on-line]. Terorismus [cit. 6. 2. 2005]. Dostupné na WWW: http://www.bis.cz/cinnost_terorismus.html.
- [3] U.S. Departement of State [on-line]. Patterns of Global Terrorism [cit. 20. 3. 2005]. Dostupné na WWW: <http://www.state.gov/s/ct/rls/pgtrpt/>.
- [4] LESSER, I. O. et al. Countering the New Terrorism. RAND Corporation, 1999. 176 p. ISBN 0-8330-2667-4.
- [5] WINSTON, D. Dealing with Criminal Religions: The Case of Om Supreme Truth.(Aum Shinrikyo) (Cover Story). The Christian Century, 1995. Dostupné na WWW: http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m1058/is_n22_v112/ai_17099801.
- [6] PRYMULA, R. a kolektiv. Biologický a chemický terorismus – Informace pro každého. Praha: Grada Publishing, 2002. 152 s. ISBN 80-247-0288-6.
- [7] KRULÍK, O. Zpráva komise Kongresu o teroristických útocích z 11. září 2001. Obrana a strategie, 2004, roč. 4, č. 2, s. 33—54. ISSN 1214-6463.
- [8] Infoplease [on-line]. Terrorist Attacks – within the United States or Against Americans Abroad. [cit. 8. 1. 2005]. Dostupné na WWW: <http://www.infoplease.com/ipa/A0001454.html>.
- [9] Centrum strategických studií [on-line]. Madridské atentáty a evropská bezpečnost [cit. 12. 2. 2005]. Dostupné na WWW: <http://www.strat.cz/article.php?id=56>.
- [10] BRZYBOHATÝ, M. Současný terorismus. Vojenské rozhledy, Praha, 2002, č.2. ISSN 1210-3292.

